

18. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом / Ф.Энгельс // К.Маркс и Ф.Энгельс Сочинения, изд. 2. — М.: Госполитиздат, 1961. — Т.20. — С.5–338.

* * *

УДК 316.3:172.12

Ременець О.В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософської антропології, Інститут філософської освіти та науки, Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ), vot2008@ukr.net.

Аксіологічний зріз проблеми становлення українського громадянського суспільства

Проаналізовані цінності громадянського суспільства та досліджено базові цінності становлення громадянського суспільства в Україні, в основі яких лежать архетипи культури. Показано перспективи розвитку соціально-антропологічних цінностей в сучасну добу, досліджено актуалізацію та трансформацію цінностей громадянського суспільства.

Ключові слова: цінність, громадянське суспільство, демократія, архетипи культури.

Remenets O.V., PhD of Philosophy, docent in the Department of philosophical anthropology, Philosophical Institute of Education of National Pedagogical Drahomanov University (Ukraine, Kiev), vot2008@ukr.net.

Axiological cut problems of civil society in Ukraine

The article is devoted to the analysis of civil society values and the research of basic values, which are based on culture archetypes of civil society in Ukraine. The author of the study defined the concepts «value» and «civil society» as social and philosophical categories. There was represented the development of concepts «value», «civil society» in the history of philosophical and sociological thought and conceptual approaches to these concepts were researched. The correlation of values as cultural phenomena with archetypes of culture as the basis for the formation of values has been exposed. In the work criteria of values structuring and mechanisms of social values formation in philosophy have been characterized; values are considered as determinants of human behavior. The prospects of social values development in the modern era and the actualization and transformation of values of civil society are exposed.

Keywords: value, civil society, democracy, culture archetypes.

Ременець О.В., кандидат философских наук, доцент кафедры философской антропологии, Институт философского образования и науки Национального педагогического университета им. М.П. Драгоманова (Украина, Киев), vot2008@ukr.net.

Аксиологический срез проблемы становления украинского гражданского общества

Проанализированы ценности гражданского общества и исследованы базовые ценности становления гражданского общества в Украине, в основе которых лежат архетипы культуры. Показано перспективы развития социально-антропологических ценностей в современной эпохе, исследовано актуализацию и трансформацию ценностей гражданского общества.

Ключевые слова: ценность, гражданское общество, демократия, архетипы культуры.

Осмилення базових цінностей становлення громадянського суспільства в Україні надає можливість досягнути стратегічні пріоритети розвитку українського соціуму в новому тисячолітті. Сформоване за доби Модерну громадянське суспільство стало виявом соціокультурної реальності, відомої як західноєвропейська цивілізація. Йдеться про цивілізацію, життєвий простір якої окреслений соціально-антропологічними цінностями, що покладені в основу суспільного добробуту, високих стандартів життя і вільного розвитку людини. У центрі цих цінностей перебуває свобода та гуманістичні й демократичні норми її самоздійснення. В історії соціально-філософської думки було і є чимало теоретичних розробок, які намагалися пояснити соціальні процеси, що базуються на цінностях свободи та демократії. Саме завдяки їм сформувалася теорія громадянського суспільства. Поновлення інтересу до неї в українській соціально-філософській думці свідчить про значну трансформацію саморозуміння людини у сучасному соціальному середовищі, а також про формування нової філософської парадигми щодо тлумачення змісту колективних акцій і природи соціальних спільнот.

Розвиток процесів творення громадянського суспільства в Україні, з точки зору цілісності людської життєдіяльності, виражено через гуманізацію суспільних відно-

син. Ця закономірність зумовлює актуалізацію класичної соціокультурної проблеми – «Людина – суспільство», адже громадянський тип соціальності має ще повніше і ширше сприяти самоутвердженню людини. Людський розвиток і сама гуманізація суспільних відносин є пошуком підвалин, нових меж та форм соціалізації індивіда, аби він реалізував себе як провідник і творець більш прогресивних форм співжиття. Втілення загальнолюдських цінностей в суспільних стосунках виступає проблемою цілісності людської життєдіяльності, що зводиться до збереження таких алгоритмів поведінки, за яких поліпшується (за рахунок збільшення ступенів свободи) відповідальність, яка є не що інше як простір для соціальної взаємодії в сучасному світі.

Фундамент, який закладається у процесі становлення громадянського суспільства, базується на загальнолюдських цінностях, в яких втілені потреби та інтереси людства. Оскільки мова йде саме про українське суспільство, то без урахування національної ідеї, ментальності (які фундаментом своїм мають архетипи культури), без урахування проблем пов'язаних із суспільством перехідного типу неможливе становлення громадянського суспільства в повній мірі. Людина є найвищою цінністю суспільства, тобто вона стоїть на вершині ціннісної ієрархії і є причиною та наслідком будь-яких суспільних процесів, що відбуваються.

На жаль, слід визнати, що вітчизняними філософами дана проблематика вивчена недостатньо. На сьогоднішній вкрай нечисленними є фундаментальні філософські дослідження аксіологічної проблематики суспільства, а тим більше вплив соціально-антропологічних цінностей на становлення громадянського суспільства. Показовим свідченням цього є, наприклад, відсутність монографій з даного питання, дисертацій з філософії, присвячених аналізу базових соціально-антропологічних цінностей, які сприяють появі громадянського суспільства в Україні. У нових соціально-політичних умовах розвитку України необхідно глибоке теоретичне осмислення ціннісного фактора, який має істотний вплив на всі сфери суспільного буття. Потрібні нові підходи до аналізу ціннісної проблематики, з урахуванням реального стану та динаміки ціннісних орієнтацій людини.

Цінності та ціннісні орієнтації є предметом філософського інтересу протягом багатьох століть. Теоретичну базу дослідження склали класичні праці видатних мислителів минулого: Платона, Аристотеля, М.Монтеня, Р.Декарта, Г.Лейбніца, Дж.Локка, Б.Спінози, Д.Юма, І.Канта, Г.Гегеля, К.Маркса, Ф.Ніцше, Г.Ріккєрта, В.Віндельбанда, С.Франка, Г.Сковороди, П.Юркевича, М.Лосського та ін., а також праці сучасних вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджували феномен цінності та ціннісних орієнтацій, зокрема праці В.Андрушенка, А.Абишевої, Т.Аболіної, Р.Апресяна, М.Бахтіна, А.Богомолова, І.Бичка, В.Василенка, Г.Волинки, Є.Головахи, А.Гусейнова, М.Кагана, Д.Леонтьєва, В.Малахова, І.Нарського, А.Ручки, В.Табачковського.

Розгортаючи витоки ціннісних орієнтацій та архетипів культури, ми спираємося на праці В.Шинкарука, С.Кримського, О.Лосєва, В.Баркова, І.Ільїна, В.Кременя, М.Мокляка, М.Поповича, Т.Розової, Н.Хамітова та ін.

Мета дослідження полягає у виявленні базових цінностей громадянського суспільства, що формується в Україні, їх походження, розвитку та трансформації в сучасних умовах.

Актуальність дослідження проблеми цінності в цілому обумовлена постійною необхідністю приведення у відповідність системи попередньо визначених загальнозначущих принципів і орієнтирів суспільного розвитку з особистісною формою їх практичного втілення.

Починаючи з античності, ми зустрічаємо безліч підходів до розгляду ціннісної проблематики і лише з часом (XIX ст.) дана проблема систематизується і переростає в напрям, який отримав назву аксіологія, на сьогоднішній день один із розділів філософії. «Філософія цінності» вже у Г.Лотце була реакцією на позитивізм, що абсолютизував

роль природно наукового знання, що отримало в XIX столітті небачений розвиток. Після виділення аксіології в самостійну область філософських досліджень сформувалися декілька типів теорій цінностей: натуралістичний психологізм, аксіологічний трансценденталізм, персоналістичний онтологізм, соціальна концепція цінностей, нігілізм.

Шлях до абсолютизації цінностей намітив І. Кант. В «Метафізиці нравів» [2] розрізняється вартість речі і її достоїнство. Від наміченого русла соціальної трактовки цінностей помітно відхиляється позиція Ф. Ніцше [7]. На його думку в етиці слід вбачати не стільки соціальні судження, скільки симптоми вітальних вимог, які пов'язані з принципами волі до влади.

Українські дослідники не приділяли достатньої уваги розробці фундаментальних підходів до проблеми цінності, але саме поняття широко використовувалось у зв'язку з активним осмисленням загальнокультурної тематики. Категоріальні системи цінностей, досвід вивчення етичних і ціннісних категорій та проблеми моральних цінностей висвітлені у працях Р. Апресяна, А. Гусейнова, О. Дробницького, О. Титаренка, Е. Соколова, М. Чавчавадзе, М. Бахтіна, М. Еліаде, О. Лосева. Цінність задана практичною діяльністю суб'єкта. Відображення цієї об'єктивної значущості у його свідомості і виступає як оцінка. Така трактовка природи цінностей міститься в працях С. Анісімова, В. Василенка, М. Кагана, Л. Столовича та інших. Найбільш чітко зв'язок культури, цінностей і моралі окреслено В. Малаховим у роботі «Культура і людська цінлісність» [5].

Теорія громадянського суспільства довгий час існувала на рівні умовиводів та ідеалу суспільного життя. Великий внесок в розвиток цієї теорії зробили Ж. Ж. Руссо, М. Ф. А. Вольтер, Дж. Локк, Т. Гоббс, такі філософи-політологи як Ш. Монтеск'є, Н. Макіавеллі, І. Кант та інші зарубіжні, а також вітчизняні дослідники, але найбільш глибоке розуміння громадянського суспільства ми знаходимо у Г. Гегеля [1], який обґрунтував поняття громадянського суспільства не тільки як сукупність індивідів і відносин між ними, але і як сферу діяльності різних громадських інститутів, об'єднаних системою всебічної залежності.

Для України характерний розвиток цінностей громадянського суспільства в тісному зв'язку з інформаційним суспільством, яке набуває обертів з кожним наступним роком і веде за собою цілу низку якісних змін скоріше у свідомості людей, а потім в їх об'єктивному світі.

На сьогоднішній день формування громадянського суспільства і зокрема його цінностей – процес складної і важкої праці для особи, колективу і держави, але тільки їх спільними зусиллями можна досягти ідеалів вільного розвитку людини і суспільства. Теорія громадянського суспільства не завершена. Вона перебуває на стадії обґрунтування основних принципів і нових підходів до аналізу соціальності, в центрі якої є цінності.

Поняття «цінність» – це той елемент культури, який регулює перебіг процесу задоволення потреб і реалізації інтересів, в основі яких лежать архетипи культури. Реалізація та задоволення потреб та інтересів людини в суспільстві можливе лише при визнанні її найвищою цінністю, вершиною ієрархії цінностей громадянського суспільства. Дані цінності отримують статус соціально-антропологічних.

Ключовим елементом еволюції громадянського суспільства є міра здійснення свободи людини в різних сферах. Індивід, сукупність індивідів, соціальні спільноти становлять основу виникнення, функціонування та розвитку громадянського суспільства. Саме на фундаменті своїх особистих інтересів, їх єдності та спільних проблем, що постають на шляху реалізації цих інтересів, індивіди утворюють певні громадські об'єднання. Завдяки розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні можна прослідкувати такі ідейні ознаки як концепція індивідуалізму, тобто людина розглядається як першооснова суспільного та політичного устрою, найвища соціальна цінність, звідки дані цінності отримують статус соціально-антропологічних; ідея місцевого самоврядування; ліберальне розуміння свободи. Саме на цих засадах можна проаналізувати

поняття громадянського суспільства, відбиваючи найадекватніші характеристики сучасної демократії. Таким чином, громадянське суспільство – комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, який включає в себе наявність та розвиненість: соціальних інститутів; соціальних практик; суспільних цінностей та чеснот.

У процесі аналізу проблеми було з'ясовано, що цінності вироблені людською культурою та є предметами суспільної свідомості. Культура є предметним полем формування цінностей, і цінності складають фундамент культури. В історичному бутті культури закладено певні ідеї-образи, які стрижнево проходять крізь всю історію людства. Це судження підводить нас до ідеї архетипів культури, які в сучасній українській філософії були концептуалізовані такими авторами як С. Кримський [3] та Н. Хамітов [8]. У науково-систематизованій формі теорію архетипів колективного несвідомого розробив К. Г. Юнг [9]. Він показав, що колективність існує не тільки як зовнішня сила суспільного буття, а і як внутрішній феномен заглиблення у надра індивідуальної психіки. Дані ідеї-образи є основою формування ціннісних установок народу і людини зокрема.

Більш переконливим аргументом трансперсональних феноменів у ментальності людини є національні архетипи, інакше кажучи, наскрізні символічні структури ментальності, що проходять через увесь масив національної культури і можуть стати предметом емпіричного дослідження. Такими структурами для всіх етносів та націй була трійця: «Дім» як символ святого довілля, де людина займає чільне місце; «Поле» – життєвий топос, природа, продукт на столі; «Храм» – святиня. Подається аналіз даних архетипів культури в ціннісному контексті.

Сьогодні здійснювати розвиток будь-якого суспільства можна лише на ґрунті соціально-політичних реалій громадянського суспільства. Понад те, розвиток особистості став також реально можливий лише за умов громадянського суспільства, оскільки саме в такому суспільстві людина, особистість є не за гаслом, а на ділі вищою цінністю. Водночас становлення та розвиток громадянського суспільства стає можливим лише за умов, коли особистості в суспільстві створюють відповідні різноманітні сприятливі умови у всіх сферах життєдіяльності для всебічної активності та розвитку.

За сучасних умов українського суспільства існує нагальна необхідність розробки науково обґрунтованих механізмів становлення громадянського суспільства та з'ясування місця цінностей у становленні громадянського суспільства, які би повною мірою відповідали інтересам кожної конкретної людини. Нині є підстави стверджувати, що розбудову громадянського суспільства та розвиток людини слід віднести до глобальних проблем людства. На жаль, безбезпечним атрибутом сучасного українського суспільства ще й на сьогодні залишається терпкий драматизм світовідчуття, невід'ємними складовими якого є орієнтаційна роздвоєність, відсутність меж, відносність, невизначеність, вірогідність тощо. В суспільстві панує світобачення обтяжене не продуктивними і згубними стереотипами. Суспільна свідомість є сферою, в котрій відбувається формування суспільних інтересів і виробляється чітка система мотивацій та стратегій цілеспрямованої діяльності як окремої особи та соціальної групи, так і суспільства в цілому, тому не можна сподіватись на серйозний результат реформування суспільного буття, залишивши поза процесом суспільну свідомість, що виросла з цього буття і йому служила.

В Україні, що пройшла через терні радянського режиму, на розвиток громадянського суспільства впливають культурні та суспільні традиції. Основні ознаки, які гальмують розвиток цінностей громадянського суспільства: ментальність, сформована за часів тоталітаризму й зафіксована в індивідуальній та соціальній пам'яті; складна і суперечлива ситуація трансформацій суспільства в проблематичному напрямі; суспільні процеси, які відбуваються в сучасному світі взагалі. Фундаментальні засади ментальності пов'язані і з історією. І чим більше важких випробувань випало на долю народу, тим більше на рівні масової сві-

домості розвинені співчуття і взаємодопомога. В цінності відображено ставлення людини до предмета, події чи явища; а саме, ставлення, в якому виявляється визнання чогось важливого, значимого для людини. В своїй поведінці, в прийнятті рішень, в судженнях людина виходить з тих чи інших цінностей, орієнтується на цінності. Найважливіші для індивіда цінності визначають його систему ціннісних орієнтацій, від чого в подальшому залежить його громадянська активність. Людська діяльність, і в першу чергу діяльність на благо створення суспільства громадянського, визначається і направляється двома принципово різними рядами факторів: матеріально-реальними, котрі причинно їх детермінують, та ідеальними, котрі, очевидно, саме в силу своєї ідеальності, можуть набути силу реально-го впливу тільки в тому випадку, якщо людина сама буде тягнутись до них, переживати їх в якості своєї насущної матеріальної чи духовної потреби, тобто сприймати їх як цінності.

Всі, відомі нам, моральні цінності суть цінності для людини, «направлені» на неї, але це не означає, що цінні лише блага, які є засобами задоволення потреб людини. Повинні бути не тільки обумовлені суб'єктивними потребами цінності-засоби, але й обумовлені цінності-цілі, які стоять перед людиною як категоричні вимоги і які є мірилом всіх інших цінностей (включаючи цінність відношення людини до них).

На вершині піраміди цінностей громадянського суспільства, якими повинна керуватися людина в процесі життєдіяльності, знаходиться людина. Звідси основними соціально-антропологічними цінностями становлення громадянського суспільства є свобода, справедливість, рівність, гідність, концентрацією яких є основна цінність «права людини». Згадані цінності уможливають таку цінність як «солідарність», і забезпечують соціальну інтеграцію в суспільстві. Особливими цінностями, характерними для української ментальності, які виділяються на основі праць сучасних вітчизняних авторів, є індивідуалізм, антропоцентризм, світоглядна толерантність, кордоцентризм, глибинний оптимізм, відповідальність. Громадянське суспільство повноцінно функціонуватиме лише за умов реалізації всіх складових, що і виступають, на нашу думку, базовими його цінностями, але які й можливі лише за наявності індивіда.

Історія розробки концепції громадянського суспільства у західній суспільно-політичній думці, як і реальний процес формування і розвитку самого громадянського суспільства, свідчать, що ключовим моментом становлення громадянського суспільства є врахування всіх вищезазначених складових суспільної свідомості, яка формує справжнього громадянина своєї держави. Громадянина, який має визначений комплекс прав і свобод, і несе відповідальність перед суспільством за свої дії, тобто постає як самостійний, індивідуальний член суспільства, діяльність якого скоординована ідеєю загального блага.

Відродження духовних цінностей народу сьогодні стає першочерговим завданням, якщо держава не бажає в найближчому часі втратити свою незалежність. З'ясовано, що якщо способом існування суспільства і людини є діяльність у різних модифікаціях, то рушійною силою розвитку суспільства виступають цінності, що мають фундаментом своїм архетипи культури, які і впливають на діяльність людини.

Світоглядні та моральні орієнтації українців до ХХ століття базувалися ще на домодерних формах суспільної організації. Проте й тут вони мають певні специфічні особливості. На основі праць І.Мірчука [6], О.Кульчицького [4] та іншими дослідниками проаналізовано риси українців як народу несхожого на своїх сусідів, показавши таким чином, з чим пов'язане формування громадянського суспільства в Україні. Це раціоналізм, емоційність, індивідуалізм, вольова нестійкість, неприхильність до системного мислення, особливе місце жінки в суспільстві, відсутність державної традиції та ін.

Використовуючи визначення архетипів культури як світоглядно-буттєвих основ, на яких базуються вияви куль-

туротворчості представників української нації та їх сприйняття (Н.Хамітов) окреслюються архетипи української культури. На основі аналізу цих архетипів осмислюються певні умови для обґрунтування базових цінностей громадянського суспільства в Україні.

Перспективи розвитку цінностей громадянського суспільства, полягають в наступному: сучасне суспільство не буде ставати гармонійнішим, якщо мета його буде направлена на задоволення найсуттєвіших матеріальних потреб кожного громадянина і в інтересах держави буде присутньою також турбота про задоволення потреби в розвитку духовної культури народу, в якій міститься його сила та воління до життя.

Список використаних джерел

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 452 с.
2. Кант И. Основы метафизики нравственности; Критика практического разума; Метафизика нравов // И.Кант. – СПб: Наука, 1995. – 528 с.
3. Кримський С. Заклики духовності ХХІ століття / С.Кримський. – К.: КМ Академія, 2003. – 30 с.
4. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / О.Кульчицький // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1995. – Т.2. – С.708–718.
5. Малахов В.А. Культура и человеческая целостность / В.А. Малахов. – К.: Наука, 1984. – 264 с.
6. Мірчук І. Світогляд українського народу: Спроба характеристики / І.Мірчук. // Науковий збірник Українського Вільного університету в Празі. – 1942. – Т.3 – С.225–243.
7. Ніцше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей: Незавершенный трактат / Ф.Ніцше; [пер. с нем. Е.Герцын и др.; в реконструкции Э.Ферстер–Ніцше, П.Гаст; под ред. В.Миронова]. – М.: Культурная Революция, 2005. – 880 с.
8. Хамітов Н. Історія філософії. Проблема людини та її меж: Навчальний посібник зі словником / Н.Хамітов, С.Крилова, Л.Гармаш. – 2-е вид. перероб. та допов.; під ред. Н.Хамітова. – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.
9. Юнг К.Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К.Г. Юнг; [перевод А.М. Руткевича] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wanderer.org.ua/book/psy/jung/ob_arhetipah.html.

* * *